

Будимир Милан

Ономасиолошки и граматички прилози

САДРЖАЈ

1. bēsu. "δαικων".
2. duchori "Putorius foetidus".
3. korva.
4. nevēsta.

1. bēsu. "δαικων".

Меје (Études 234) посумњао је с разлогом у Педерсенову етимологију (Indogermanische Forschungen V 41) према којој је слов. bēsu, образовано суфиксом -so (дакле ≤ *bhoid-so) корадикално са литавским baidýti "плашити" baisà "страх" baisùs "грозан одвратан" baisioti "гадити" лат. foedus "гадан гнусан". Још је мање вероватно Солмзеново (Rheinisches Museum LIII 141; в. и Бругман, Grundriss II² 1, 499) схватање да у исту групу треба убројити и грчке именице πιθηκος (дорски πιθακος) πιθηζ πιθων (≤ *bhidh-on од недокументованог *πιθος) "мајмун", полазећи од претпоставке да је ова животиња карактеристична због своје ружноће. Пошто су стари Грци имали и други назив за мајмуна, којим су га обележавали као животињу са спљоштеним носом (уп. simia од грчког σιμος „qui a le nez camus", Кречмер Kuhns Zeitschrift XXXIII 563), то ће бити много умесније да се πιθηκος, ако није позајмица (уп. слов. opica и нем. Affe), објасни као и simia, па би на тај начин спадао ка лат. findo "разбијам" стинд. bhidyáte "цепа се" и можда са нем. bitter, које заиста Клуге (EW9 s. v.) веже не само са findo него и са foedus.

Кад би било поуздано да слов. bēsu означаје у ствари опасног и непријатељског демона (ч. bēs "враг ђаво" р. bēs "ђаво нечастиви" п. bies "враг") који напастује људе и кад би се одбацио сваки хришћански утицај у историји ове речи, онда би била најближа веза са стслов. bēždo bēditi, αναγκασειν παρatreπεσθαι »πρотреπεσθαι« bēda »αναγκη«, јер би се у том случају могло позвати на одличну семасиолошку паралелу у самом словенском језику: стслов. vragu »εχθρος« р. wróg "зло ђаво" с. vrag "ђаво" лет. wārgs "бедан" лит. vargas "beda" (∞ лат. urgeo итд.). Нажалост против таквог расуђивања говоре јужнословенске семасиолошке варијанте: bijes "rabies, aetas florens", bijest "insolentia" bijesan "rabiosus superbus" obijest "lascivia violentia", па се због њих мора одбити свака веза између слов. bēsu лит. baisus и лат. foedus. Као основно значење слов. bēsu мора се према томе сматрати "violens rabiosus iratus".

У формалном погледу са слов. bēsu да се најлакше упоредити štap (≤ *sqēpo) užas (≤ *g^hēso, уп. грчко εσβη "угаси се"), а по свој прилици и стслов. času (≤ *qēso) чије првобитно значење "temporis punctum" које се и данас сачувало, упућује на групу česno češati kosnuti, итд.

(уп. идентичан семасиолошки процес међу речима $\delta\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota$ "раздерати разделити" и јерм.. ti "àge anneés jours temps" англосакс. $tíd$ "periode detemps" engl. $time$ "време"). Бара се Траутман (Baltisch-slavisches Wörterbuch 131) као и Зубати (Archiv f. slav. Phil. XVI 386), који примајући сасвим оправдану еквацију слов. $\acute{c}asu$ и арб. $ko\check{h}e$ "време", подржава везу ових речи са групом стслов. $\acute{c}a\check{z}o \acute{c}a\check{z}ati$ »ελπισειν προσδεχεσθαι υπομενειν προσδοκων« и стинд. $\acute{c}ayati$ "Scheu haben, Besorgnis hegen vor; wahrnehmen", будући да је на основу признатог грчког корадикала $\tau\eta\rho\varsigma$ "бдијући" лабиовеларни иницијал ове групе несумњиво утврђен. Следи да слов. $\acute{c}asu$ није образовано помоћу суфикса $-so$ него да је формално и обзиром на базу равно слов. $b\check{e}su$. Кад би $\acute{c}asu$ спадало ка групи $\tau\eta\rho\varsigma$ онда би арбански рефлекс словенског $\acute{c}asu$ гласио $*so\check{h}e$ ($\leq *k^{u}es\check{a}$) а не $ko\check{h}e$. Познато је наима да су арбанаски као и јерменски, а вероватно исто тако трачки и фригијски, сачували сва три прајезичка реда гутурала (в. Педерсен, Kuhns Zeitschrift XXXVI 277 и Барић, Белићев Зборник 158), али још нису повучене све консеквенције из ове чињенице. Мислим на однос поменутих диалеката према осталим индоевропским сродницима, који сачуваше само по два реда гутурала, па закључујем да они диалекти који су задржали сва три реда не припадају ни сатемској ни кентумској страни него претстављају старију фазу прајезичког типа као протоиндоевропски диалекти. Тим се на најприроднији начин да разумети положај јерменског диалекта који је подједнако близак кентумској (особито грчком в. Педерсен, Reallexikon d. Vorgeschichte I 219) као и сатемској страни. Засад оволико а на другом месту покушаћу да претресем ова питања у вези са остацима језика предгрчког становништва.

Ономасиолошки ¹⁾ посматрајући могу се речи $bes\ besan\ bijest\ objest$, поредивши их са $duh\ dah\ naduven$ најзгодније спојити са стинд. $bh\acute{a}s-tr\bar{a}$ ($\leq *bhes-tr\bar{a}$) "souffler; outre" $b\acute{a}bhasti$ "souffler". Семасиолошке промене, које се опажају код словенских речи и које се тумаче изразом "violentia rabies insolentia superbia", потпуно се илуструју следћим паралелама: лат. $spiritus$ значи "дах дух надувеност силовитост" као што је и нем. $Geist$ сродно са стнорд. $geisa$ "besniti" енгл. $aghost$ "бесан срдит" стинд. $h\acute{e}das$ "бес" (уп. наше $duhati$ "flare, succensere"). Изгледа међутим да словенске речи имају сродника не само у староиндиском, него и у грчком и латинском, у коме се налази и једна исогласа: $bijest$ ($\leq *bhes-ti-$ са секундарном дужином) одговара дословце латинском $*festis$ у изолованом $confestim$ "нагло", затим, са проширеном основом, $*festi-\bar{o}n$ у $festinare$ "наглити". Разлика у значењу који показују латинске речи $confestim\ festinare$ према слов. $bes\ bijest$ није ни најмање необична јер налази своју пуну аналогију у речима стслов. $sp\acute{e}jo\ sp\acute{e}ti$ »προκοπτω κατευοδοω« $sp\acute{e}chu$ "хитња журба", чија је етимолошка веза са лат. $spes\ spirare\ spiritus$ ван сваке сумње.

1) О важности ономасиолошких изучавања и односу ономасиологије према етимологији и семасиологији в. Фослер, *Französische Philologie* 42, где је забележено нешто литературе и Касирер, *Sprache u. Mythos (Ein Beitrag zum Problem der Götternamen)* који надовезују на В. Хумболта.

Друге етимологије латинских речи $confestim\ festino$, које су доста бројне (в. Остхоф, *Indogerm. Forschungen* V 291), губе своју важност пред изнетом еквацијом. Поред латинско-словенске исогласе $bijest \infty confestim$ намеће се још једна нимало мање вероватна: латински рефлекс прајезичког $*bh\acute{e}sos$, коме одговара слов. $b\check{e}su$, гласи $f\acute{e}ros$, а сачувано је у придеву $f\acute{e}r\acute{a}lia$ ($\leq *bh\acute{e}s-\bar{a}li$ -уп. нпр. *Lupercos Lupercalia*) "dis manibus sacrata festa eqs." (Paul. Fest. 75 Lindsay). Подударане између лат. $f\acute{e}ros$ и слов. $b\check{e}su$ је управо савршено у сваком погледу и ономасиолошки вредније од досадањих комбинација. Они пак научници који вежу лат. $f\acute{e}r\acute{a}lia$ са $b\acute{e}stia$ (в. етимолошке речнике) дужни су да објасне разлику у иницијалима тих речи, јер латинска дисимилација прајезичких аспирана, ако је уопште икад постојала, морала је свакако

бити старија од ротацизма. Сумњива је најзад припадност групи *bēsu* итд. још неких италских речи, привидно сродних по значењу и фонему, као што су лат. *fānum*. ($\leq$ **bh_esnom*?) "светиња храм" оск. *fīisnu* ($\leq$ **bhēs-no*, уп. *rēgnum* "краљевски двор престо краљевство" према *rex*) "*fānum templum*" умбр. *fesnafe* "in *fānum*" лат. *fēriae festus*, чије су етимологије прилично спорне.

Тешко ће тко поверовати да овамо треба убројити и слов. *bosu* ($\leq$ **bhosos*) лит. *bāsas* лет. фем. *basa* јерм. *bok* ($\leq$ **bhos-ko-v*. Бартоломе, *Studien z. indogerm., Sprachgeschichte* II 13) ствнем. *bar* "nackt bloss entblösst ledig leer" (в. Клуге, *EW*⁹ s. v.) гот. **baza-"id."* Али паралеле, које нам пружа грчки језик у речима *ανεμως ανεμωλιος* "léger ou vide comme le vent, inutile" и *ψυξη ψυχος* "souffle frais, fraicheur froid; hiver" *ψυχρος* "froid stérile vain" чине довољно разумљивом семасиолошку промену извршену још у самом прајезику (уп. наше *izdušiti izvetriti* "evanescere"). Оног тко пориче важност грчким и нашим аналогијама треба потсетити да су Индоевропљани били по правилу наги при извођењу ритуалних игара и витешких утакмица (в. Шрадер-Неринг, *Reallexikon* II 98). Али и без тога може се прајезичко **bhosós* протумачити као "онај који дршће и душе."

Остаје на крају да се слов. *bēsu* и лат. *fērālis* дода и грчко *ψυχη* "souffle, souffle vital, âme, vie; papillon" *ψυχω* "souffler respirer; rafraichir faire sécher". Нулска база *bhs-* у *ψυχη ψυχω* проширена је у грчком језику суфиксом *-ūqh*, који је без сумње узет из блиских *σμουχω* "издушити испарити" (∞ нем. *Schmauch* енгл. *smoke*) па је према томе *bēsu* сродно не само са лат. *fērālis* него и са *ψυχη*²) као и (*bosu* са *ψυχρος*. Да се боље уочи и ако нешто удаљена сродност између *bēsu bosu* и *ψυχη ψυχρος* нека послужи следећа пропорција. *Bosu*: *ψυχω* = *торос* : *τροχω* (= *ворос* : *βρωχω*, што није сасвим поуздано). Следи да слов. *bēsu* »*δαμων*« и по свом значењу и по свом образовању припада прајезичком речнику и да претставља, ако не грчкословенску, а оно свакако латинско-словенску исоглосу.

2) Према Брауну (*Die Urbevölkerung Europas u. d. Herkunft d. Germanen* 48) доказао је познати јафетист Мар да је *ψυχη* несумњиво грчка позајмица из јафетитских диалеката, али мени је немогуће због незнања узети макар какав став у питањима области јафетитских студија. Према горе датом излагању *ψυχη* као и остали чланови те групе имају сва обележја грчког језичког типа.

2. *duchori* "Putorius foetidus".

Бернекер (*EW* 243) и Вондрак (*Vergl. slav. Gramm.* I² 562), наводећи разне диалекатске облике ове прасловенске речи, с пуним правом подржавају етимолошку везу са *duchu duchnoti*. Са словенске тачке гледишта не може бити никакве сумње да је животиња названа по свом оштром задаху (уп. израз "смрди ко творих").

У прилог ове везе говори и латинско име исте животиње, које је иако исогласа³) остало досад незапажено.

3) Питање италских и балтско-словенских исогласа требало би поново узети у претрес, будући да је Кречмерова збирка (*Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache* 146) не само непотпуна него и прилично застарела. Упоредо са тим питањем потребно је узети у обзир и исоморфе наведених индоевропских диалеката, које нису ретке у толикој мери како се обично узима и о којима ћу говорити другом приликом, јер не може бити сумње о њиховој пресудној важности у прајезичким односима.

Сматра се најме да латински назив *furo* "творић" као и проширени познији облици истог имена *furetus furonia* (*Corpus Gloss. Lat.* II 580, 58) *furio* „αλουρος" (*ibid.* III 90, 62)⁴) сачињавају исту етимолошку групу са именицама *fur furtum*. Такво тумачење дали су по свој прилици сами римски граматичари од којих га је преузео севиљски бискуп Исидор⁵) (*Isidori Hispalensis Etymologiarum sive Originum* XII 239: "*Furo a furvo dictus, unde et fur. Tenebrosos enim et occultos cuniculos effodit et efficit praedam quam invenerit*").

4) Цимерман (*Etym. Wörterbuch d. lat. Sprache* 102) погрешно дисли да у глоси *foronia* (= κλεπτρια *Corp. Gloss. Lat.* II 350,30) имамо сачуван првобитни облик изведен од недокументованог **fōr** јер нема сумње да је кратко ненаглашено **u**, које је и онако нагињало отвореној боји, пред наглашеним **p** увек могло дати **o** (уп. Сомер, *Handbuch*² 69). На тај начин могла је увек постати дублета *foronia* поред старијег *furonia*, ако не бисмо пре веровали да је *foronia* конструкција римских граматичара створена због етимолошке везе са *φωρ*. На исти начин да се објаснити и вулгарно *pora* поред класичног *purus*, где је као и код *furvus* тај процес спречен отпором, који је давала следећа група **r+u** (о овој појави нетачно суди Сомер, *Handbuch*² 70).

5) О граматичким студијама овог полихистора види Ј. Софер, *Glotta* XVI 1.

Како се види овај начин етимологисања, иако оштроуман, није особито убедљив: између *furvus* и *fur* абсурдна је свака етимолошка веза, а заједници *fur- furo* противи се начин образовања ове последње речи, која се одржала у романским дијалектима. Против те заједнице говори још у већој мери други облик истог имена *furetus*, који није документован само у италијанском (*furetto*) и француском (*furet*) него и у немачком *Frett Frettchen*. Иако су сви облици овог имена доста позно забележени ипак још нитко није посумњао у њихову латинску оригиналност. Очеvidно није било никаквога разлога за такву сумњу.

Furo припада истој групи основа на *ēn/ōn* као *Cato* (∞ *catus*) *Naso* (∞ *nasus*) *silus* (∞ *silus*) *Varro* (са геминацијом својственом интимним именима ∞ *varus*) *Γναθων* (∞ *γναθος*) *Στραβων* (∞ *στραβος*) *Ψωλον* (∞ *ψωλος*) *Αγαθων* (∞ *αγαθος*, в. Бругман, *Grundriss d. vergl. Gram. d. idg. Spr.*² II/1 292). Зна се да се у овој групи, која је довољно заступљена и у осталим индоевропским дијалектима, налазе имена живих бића прозваних по каквом телесном обележју (уп. "*falcones dicuntur, quorum digiti pollices in pedibus intro sunt curvati, a similitudine falcis*", *Paul. Fest.* 78 *Lindsay*).

Наведена латинска и грчка имена као и дублета *furio* поред *furo* која се лепо илуструје грчким *μαλακίων* према *μαλακος*, упућују на претпоставку да је *furo* изведено од **furos*. Због аналогije, коју пружа нем. *Wiesel* и старофранц *voison* "творић" (∞ слов. *veselu*, в. Видеман, *Bezenbergers Beiträge* XXVII 207), могло би се лат. **furos* довести у везу са *furere furia*, али словенска исогласа *duchoŕi*, која нам открива хетероклитичну основу на **n /r** говори одрешито против те везе. Следи да је *furo* постало од старијег **dhus-ōn*, дакле са истом базом коју налазимо и у словенском имену те животиње.

Семасиолошку ниансу "мирисати смрдети", која је довољно документована балтско-словенским корадикалима (уп. лит. *dvistù dvisaũ dvisti* "засмрдети" источно-лит. *dusù dusaũ dusti* "дисати смрдети") потвђује не само грчко *θυος θυο* "кадити жртвовати" и латинско *suffio* "кадити", те се на основу тих чињеница може поуздано закључити да је та нианса постојала већ у самом прајезику и да је творић већ онда добио своје име због оштрог *з а д а х а*.⁶)

6) Гот. *dius* "дивља животиња" (за разлику од домаће стоке) нем. *Tier* као и слов. *dychanie* (уп. *animus animal*) показују другу семасиолошку ниансу. Примећујем да лат. *bēstia bēlva*

не спада овамо иако то тврде сви етимолошки требници, него ка *dumosa. frondosa* (Paul. Fest. 58) *dusmo in loco* (Paul. Fest 59).

У прилог изнесене ономасиологије говори и други облик овог назива исте животиње: *fēlēs fēlis* (≤ **dhuēs-lo-*) "творић куна дивља мачка", који се једино због недостатка какве убедљиве етимологије сматра обично позајмицом (нпр. Шухарт, *Zeitschrift f. romanische Philologie* XXXVI 169 XXXVII 210; Валде, *EW*² 279). Да је то схватање погрешно показује изнесена латинско-словенска исоглоса *duchoŋ* ∞ *fuŋonia*, која је рефлекс прајезичке основе **dhusōn/r-*. *Feles* (≤ **dhues-*): *fuŋonia* =- стнорд. *suefn* (≤ **suerpo-*): *υλνος*. Мислим да је ова пропорција довољан доказ за тачност горњих извођења.

3. *korva*.

Обично се сматра да у иницијалу ове балтско-словенске речи (лит. *kárve* са секундарном основном ва *ē*, р. *koróva*, нр. *surwis* "воле!" п. *karw* "волусина") имамо прајезичку веларну дублету према палаталном гутуралу, који је иначе поуздано документован. Стога се и веже *korva, образована суфиксом -*uo*, не само са *κεραος* "рогат" лат. *servus* "јелен" ствнем. *hiruz* "id." итд. него и са пр. *sigwis* "срна" лет. *siŋna* "id." стслов. *siŋna* "доркаос", па се редовно узима као утврђена чињеница да је животиња прозвана по својим роговима. Иако има примера да се замењују имена бовида и цервида (в. Шрадер-Неринг, *Reallexikon d. idg. Altertumskunde* I 503), ипак се мора у нашем случају истакнути околност да речи са палаталним иницијалом означају искључиво цервиде, а имена бовида показују само веларни иницијал.

Пре него се покуша изнети ново објашњење балтско-словенског *karva, неће бити на одмет да се са ономасиолошке тачке гледишта прегледају други индоевропски синоними овог назива. Уе. **g^uōi-* "говече" (никад цервид!), претпостављајући да се не ради о каквој позајмици из сумерског како то хоће Ипсен (*Indogerm. Forschungen* XLI 175), очевидно је коренска именица и спада према томе у најстарију групу именичких образовања, па је стога етимолошки прилично тамна. Милер (*Altitalisches Wörterbuch* 215) помишља на корен **geua^x* "schwollen Frucht erzeugen trüchtig sein" и стинд *gavīnī* "киле" *βουβων* "id.", али тешко да ће се ткогод моћи задовољити овом превише широком семасиолошком поставком.

Вероватнија би била комбинација са *βοη* "вика" *γoοs* "јаук" слов. *govoŋa* и т.д. јер има примера за овакву ономасиологију (уп. слов. *byku* лат. *trio* ≤ *trigiōn. ∞ *τρισω*), али епитет, који даје Хомер воловима *ελικες* као и опште италски деминутив *vitelos* "јуне" бацају сасвим другу светлост на назив говечета, које је било без сумње познато Индоевропљанима и пре доместикације. Остхоф (*Bezenbergers Beitrage* XXII 255), а са њим остали па и Воасак (*Dict Et.* 243,2) мисли да је грчки песник открио код волова "криве ноге" или бар "*la marche tortueuse*" као нешто карактеристично, док други интерпрети тумаче епитет *ελικες* као "кривороги" (са елипсом композитског детермината). Међутим придев *ελιξ* значи и код Хомера и иначе увек само "савијен" и ништа друго, па природно *ελικες βοες* могу бити само "грбави волови". Иста претстава изражена је и у италском *vitelos*, које је деминутив од *vitos* "савијен грбав". Једино се на овај начин да потпуно исправно објаснити вокализам првог слога, у ком је *i* примарно, док према досадашњим етимологијама, које бележе Боасак Валде Милер, промена наглашеног *e* у *i* остаје сасвим неразумљива и насупрот облицима *vetus vetulus veterinus vetustus* управо немогућа. Зато је и помишљао Турнајзен (*Kuhns Zeitschrift* XXX 487) да је *vitulus* позајмица из неког неиталског дијалекта, што је према изнесеном тумачењу излишно.

Ако су дата објашњења тачна, може се са доста вероватности наслућивати да је и индоевропски назив говечета *g^uōi* корадикалан са познатом групом *geua^x* "савијати", којој

припадају речи γυαλον "свод увала" γυρος "грбав" γυης "αροτρον αυτογυονεэ (примитивно рало од једног кукастог дрвета тзв. "Hackenpflug") bura "Krummholz am Pfluge" imburus "грбав" итд. и да означаје у ствари грбаву животињу. Код овог извођења потребно је додати да је лабиализација веларног иницијала у g^udi заправо антициповано и то јест g^udi претпоставља старије g^ui. Идентична антиципација лабијала може се са поузданошћу констатовати у грчком βοαω према старијем γοαω. Погрешно суде они који, позивајући се на γογγυζω (в. Боасак s. βοη), сматрају да је γοαω хистерогено према βοαω јер ононатопејска образовања као κοκκυζω ποπλυζω κελαρυζω τονφορυζω јасно показују да грчко γογγυζω и стинд. gangūyati "pousser des cris de joie" немају никакве везе са речима βοη стинд. jōgvē (база geug- са непотпуном редупликацијом) "j'annonce à haute voix".

На основу хомерског израза ελικες βοες "грбави волови" може се закључити да и слов. volu не означаје ништа друго него грбавца; volu је дакле не само корадикално са ελιξ "савијен-спирала вијуга ελικη "id." volvo vaļati итд., него управо идентично са лит. valaī "Haare des Pferdeschweifes; Angelschnur" и са гот. walus ראβδος (уп. мотка ∞ мотати) стнорд. volr "облица мотка" (остале чланове групе vel- "савијати лтатати ваљати" бележе етимолошки речници и Персон, Beiträge z. idg. Wortforschung 538, 646). У истом смислу треба разумети ономасиолошки процес и код следећег индоевропског назива ове животиње: герм. *ohsan "во" (нем. Ochse енгл. ox) и једносложна основа *uhs "id.", (уп. гот. aúhsus) кимр. uch стинд. uksán авест. uxšan "во" са редукованом базом познате групе vek ḡ ḡh- "кретати", којој припадају међу осталим лат. convexus "савијен" нем. Wieche Wocken Wickel и, што је за изнесено тумачење од велике важности, стинд. vaśá (≤ *vekā) "крава" лат. vacca (≤ *vekā) "id." Кречмер (Einleit. i. d. Gesch. d. griech. Sprache 135) са правом одбија везу са стинд. vāśati "бучи", а још је у мањој мери прихватљива комбинација са индиским кореном uks "прскати" или са групом αεζω αυξανω augeo wachsen.

Умесно је према томе схватање Клугеово (EW⁹s. Ochse) да је германски назив у ствари проширено образовање према лат. vacca, чија геминација није условљена дужином првог слога него је сасвим обична појава код извесних имена људи и животиња. Теже је пристати на то да се овамо уброји и лат. uxog "удата жена (заправо "увијена") где се налази иста редукована база као и у Ochse, али материјал, који ће се изнети у идућем прилогу (4. nevēsta), објасниће ту везу. И други специфично германски назив говечета нем. Rind (гот. *hrinþis поред *hrunþis) не може се једноставно спојити са грчким речима κερας "рог" κριος "ован", против чега с разлогом устаје и сам Клуге (EW⁹s.v.), него је много вероватније, на основу напред изнесеног материјала придружити тај назив групи балтскослов. *kranta "савијен" (уп. п. kretu "савијен грбав смотан" в. Траутман, Kuhns Zeitschrift XLVI 265) и стинд. krntānti "мотају" наше kretati.

Сад нема друге него да се и балтскослов. *karva идентификује са лат. curva "савијена грбава", које претпоставља старији облик *qog-uā са примарним **or** а не са секундарним рефлексом прајезичког **r**, како то мисли Милер (Altitalisches Wörterbuch 106). Лат. curvus има познате корадикале κορωνη "витица венац" κυρτος "грбав" и балтскослов. kreiva "крив" и што досад није било запажено, стслов. črēvo (≤ *qer-uo) "κοιλια γαστηρ" чак. črivo "intestinum" р. čévevo "желудац трбух". Семасиолошку паралелу за ове последње речи пружају нем. garr ∞ лит. žarnà "црево" и грч. κοιλια "желудац црева" (∞ κοιλος "савијен"), Преостаје још једино да се одговори на питање зашто су волови и краве⁷) код Индоевропљана обележени као грбаве животиње.

7) Чини ми се да и слов. kogvai припада овамо и да ономасиолошки вреди исто што и kolač. Различна објашњења давају Барић, Архив за арб. старину II 81 ; Оштир, Beiträge z.

alarodischen Sprachwissenschaft §§ 69, 343, 484: Архив I 120; II 371 Шневајс, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten 199.

Тај одговор дала је већ давно палеозоологија: грбаво говече тзв. зебу (Buckelrind Buckelochse *Bibos indicus*), где мужјаци показују много већу грбу него женке, било је згодније за domestikaciju него огромни тур (*Bos primigenius*). На једном вавилонском печату из 16. века пре Хр. приказано је такво говече, које је већ онда служило за вучу (в. Антониус, *Stammesgeschichte der Haustiere* s. Buckelrind — zebu). Какви су закључци у погледу питања индоевропске прадомовине допуштени на основу датих тумачења, не може се засад одредити, и ако се сматра утврђеним да се овај тип говечета развио у рускоазиској стери.

4. nevēsta.

Из новијег времена позната су ми три покушаја у којима се износе оригинална тумачења наведене речи. Сматрајући да је поставка *nevēsta* < *neuoued^S-*tā* („*neu Heimgeführte*") семасиолошки незгодна, Барић (*Albanorumänische Studien* I 80) полази од *neue-stōr "нова жена", па веже досад у словенским језицима неутврђено *stōr* са стинд. *stri* "жена". Готово идентичан семантем претпоставља извођење Трубецког (*Slavia* I 12), према којем је у словенском потпуно усамљени суперлатив *nevisthā "најмлађа" под утицајем речи *vēsta* "позната" дао *nevēsta* са значењем "она коју не треба да познајем". Компликованост овог тумачења могла би се поднети једино ако се допусти да се само у овој речи сачувао траг иначе сасвим непознате граматичке категорије. Свих тешкоћа решава нас покушај Оштира (Архив за арб. старину I 116; *Beiträge z. alarod. Sprachwiss.* I 68), који мисли да имамо пред собом не словенску него алародску реч. Словенима да је дошла преко трачко-илирског језика, одакле да је међу осталим и спорно арб. *nuse* "невеста". Мени је због врло непоузданог знања алародских диалеката немогуће проверити тачност Оштирових излагања.

За сва три наведена покушаја интересна је околност да њихови аутори раде мање више са несловенским материјалом. То и јест разлог да изнесем не какво ново тумачење него да поновим оно старо традиционално са другим образложењем. Разуме се да пре свега треба разгледати најближу околицу ове речи, формалну и реалну. Поред израза *nevesta* који се налази у преводима еванђеља (нпр. Лук. 12, 53:

»*πενθερα επι την υμφην αυτης και υμφη επι την πενθεραν*»), имамо и прајезичко *snuhá*. Овим последњим послужио се Вук у свом преводу. У словенском сачувало је праиндоевр. *snusós првобитни акценат, променивши вероватно под утицајем блиског *žená*, своју основу, што се опажа и у другим индоевропским дијалектима (стинд. *snušá* лат. *nurus* услед *socus*, док је вулгарно и романско *pora* подлегло маси основа на *-ā* (Меје, *Études* 246). Већ су Видеман (*Bezenbergers Beiträge* XXVII 214) и Бругман (*Indogerm. Forschungen* XXI 317), позивајући се на *πενθερος* "таст" *πεισμα* "уже" стинд. *bándhuh* "сродбина" итд. поставили везу између *snusós и *νευρον*. Од истог *seneu-* "мотати" постоје бројни корадикали као гот. *snīwan* "хитати", англосакс. *snówan* "id." стнорд. *snúa* "мотати окретати", лет. *snaujis* "веза", и. *snuc sie* "мотати се" наше *snovati osnivati* итд. (Персон, *Beiträge z. indogerm. Wortforschung* 818). Да ли су пак Видеман и Бругман погодили тачно семасиолошку ниансу видеће се доцније.

Као даљњи корадикали узимају се с правом *νυμφη νυμφιος νυμφευω* "испросити верити удати женити се удати се", *nubo conubium prouba nuptiae* и слов. *snubiti*, које је несумњиво деноминатив са ужим комплексом него *νυμφηω*. Ван сваке је сумње да латинске речи немају ништа заједничко ни са *nubes* ни са *νεφος*, иако прву везу још увек подржава Неринг у свом издању Шрадеровог Лексикона (стр. 478). Исти научник раставља *snubiti* од наведених грчких

односно латинских речи, будући да за њега словенска реч са правим значењем љубити не може доћи у обзир код народа са примитивном културом.

Сувишно је истицати неоснованост овог схватања кад се зна да деноминатив *snubiti* значи просити, макар се и не примила у пуној мери Мерингерова⁸) интерпретација ("verhüllen machen"), за коју речито говори аналогни процес арб. *mb'l'oñ* "покрити ≥ заручити верити". Једино потпуности ради може се споменути да Феј (The Class. Quarterly 67) налази у *snubiti* противно значење т.ј. "открити". У новозаветском језику показује *νυμφη* (ова реч у класично доба означаје не само "невесту" него и "младу жену уопште") сужено значење "nurus", док се у нашем језику може констатовати обрнути процес: некадашњи хипокористикон *снаша* вреди данас у многим крајевима за сваку младу жену. Стога је врло вероватно да су прајезичка првобитна *nomina actionis* (уп. нем. *Braut* ≤ *bhrūtis) *snusós као *snumbhá значила најпре "nupta", а тек доцније специјализовано "nurus". То потврђује и јерм. *nu* "невеста". Оба корадикала *snusós и *snumbha (од овог последњег *snubiti*) не смеју се превише удаљити од семасиолошке језгре "мотати везати".

8) Кречмер, *Aus der Anomia* 27, *Glotta* I 325; Мерингер, *Wörter u. Sachen* V 168; Брикнер, *Kuhns Zeitschrift* XLII 364. XLV 311.

Прагермански *nom. actionis* *brūþiz "умотавање умотана невеста" (гот. *brūþ* "снаха" нем. *Braut* итд.), коме одговара латински надимак *Venerē Frutis*, не може се раставити од гот. *brusts* "прса" англосакс. *bréost*, јер на то упућују аналогни називи *κοιλος* "прса затон" ∞ нем. *Wölbung* (дакле првобитно значење "завијутак") и лат. *sinus* "савијутак навор прса затон" ∞ арб. *giri* "прса крило утроба" слов. *šija* "врат". Из наведених аналогнија може се са приличном вероватношћу закључити да овамо треба убројити и слов. *brjucho* (≤ **bhreuso-*, иста нианса као и *κοιλος* *sinus* и арб. *giri* в. Швицеров чланак "der Götter Knie-Abrahams Schoss" у *Festschrift Wackernagel* 283) "трбух" стинд. *bhrūnáh* "ембрио" средњем. *brune* "vulva" средир. *brū* (≤ *bhrusō) "труп трбух" (друге мало сумњиве корадикале наводи Валде *EW*² s. *dēfrūtum*), а за немачку дублету *Biest* у *Biestmilch* поред обичнијег *Brust* мора се претпоставити прајезички *plurale tantum* **bhr(e)us-tra*, које је двојаким губитком услед дисимилације дало варијанте **bhr(e)usta* *bhe-ustra и компромисно *bheusta.

Утврђена семасиолошка језгра групе *bhereu-* "мотати" допушта везу са лат. *frutilla* *fritilla* "врст птице зване *Drehhals*" *fritillus* (место старијег *frutillus са извршеном асимилацијом ненаглашеног *u* са наглашеним *i*, уп. *lanx* *λεκωνη* *vas vatillum*.) *frutex* "шибље павитњак" наше *brusnica* *recko* *brusina* *bruslina* (≤ *bhrout-so) нем. *Preiselbeere* (са разним диалекатским облицима који упућују на прајезички иницијал *bh*, в. Клуге *EW*⁹ s. v.). Није искључена припадност слов. *bruzda* (≤ *bhrud-ta) "χαλινοσf" и лит. *bruzduklis* "id", ако је значење *Holzpflockchen statt eines Knopfes gebraucht—Pflöck*" (в. Траутман, *Balt. — slav. Wörterbuch* 39, уп. *motati motka*) старије него очувано у словенској речи.

Римска Јунона играла је главну улогу при брачним церимонијама, што сведочи назив *pronuba Iuno*. Само име претпоставља старији облик **iu-sno-*. Нормалну базу има стинд. *uōšā* "млада жена супруга", док *ζωνη* (≤ *d-iou-snā*) и *rojas* показују базу *ōi*. Ако је у имену грчког свадбеног божанства *Ἰμιν Ἰμεναίος* краткоћа првог слога првобитна—песници мере тај слог двојако— ово име садржи исту базу као *Iuno*.

И латинска именица *ихог*, које сам се дотакао у претходном прилогу и која означаје "закониту жену са законитим породом", изгледа да садржи исту претставу "увијена умотана". Плаутовој дублети *вохог* давно је већ одузета свака вредност; а краткоћа првог слога у једино исправном облику *ихог* потпуно је зајемчена. С овим обликом дословце се подудара прагерм. *ohsan* (≥ нем. *Ochse* итд.) "увијен грбав *Buckelrind*", те ова италско-германска исоглоса одговара

прајезичној хетероклитичкој основи на **n/r** *uq̥s̥ōn/r, која садржи редуковану базу довољно документоване групе vek|ǵ|ǵh "вијати кретати". Пређашње етимологије латинске ихог, које бележи Валде (E W² 864) губе по мом мишљењу своју вредност насупрот изнесеној идентификацији, која не само формално него стварно задовољава.

Досад необјашњено οπιω садржи по свој прилици сродан појам, па се може раставити на *op- us- īō ∞ ειμα vestis, а значи заправо "превесити". Хамарстрем (Glotta XI 212) и Оштир (Архив за арб. старину II 316) налазе у οπιω етр. ruia ихог", па сматрају ту реч позајмицом из језика предгрчког становништва. Против таквог схватања говори перфекат истог глагола ωπισμαι, из чега несумњиво произлази да основа гласи *οπισιω. Ове основе држе се и све досадање етимологије, које бележи Валде (E W² s. ихог) и Боасак (DÉLG 709), сем Нерингове (у његовом издању Шрадеровог Realexikon I 478) који, поредећи глаголе μεθυιω према μεφυ φιτυ(ι)ω према φιτυ стинд. gātu- yāti: gātu, сматра да је οπιω постало од οπι ∞ οπωπα и да значи "загледати", позивајући се при том на аналогије у нем. "Brautschau". рус. smotríny малорус. rozgl'adiny прус. szwalgus (∞ swalgauti "огледати се") и грчко οπτηρια (∞ οπις "гледање") "дарови за невесту који се давају приликом ανακαλυπτηρια."

Све су ове аналогије врло добре само је Неринг при етимологисању заборавио на правило по којем прајезички лабиовелари губе дисимилацијом у грчком лабиални елеменат кад дођу у контакт са **v** (уп. ελαφρος према ελαχυς Бругман Тумб, Griech. Grammatik 137), те би на основу тога грчки глагол гласио οκιω а не οπιω. Ако се допушта алтернација **a/o**, онда би било најзгодније да се грчко *οπι у οπιω идентификује са изолованим падешким обликом у латинском предлогу ari-t/d, који је очевидно корадикалан са apere "compescere comprehendere vinculo", дакле иста ономасиологија као у pugus и νυμφη.

Ономасиолошки моменат код свих назива објашњава Вук у свом Речнику s. пријевјес "Седам снаха седам пријевјеса" — "И Грујицу млада превјесише". На истом месту вели Вук даље: "од платна што у жена виси од капе низ леђа (в. још veo veleta duvak perda prekrivalo). За исти предмет има грчки израз еπικρηνον κεφαλοδεσμον κρηδεμνον καλυμμα καλυπτη κερυφαλος.

У Босни се сеоска жена разликује од девојке по ношњи тим што има бошчу или какву другу везу око главе, која је у ствари само један остатак превеса. Ово обележје зреле жене познато је не само из класичне Грчке него већ из старовавилонске државе, где је додуше доцније, вероватно под иранским утицајем била жена умотана (Realexikon d. Vorgeschichte VI 394). Умотање или покривање невесте је без сумње најважнији моменат свадбених церимонија код Индоевропљана, иако немамо поузданих података у том погледу за сва племена. Очувани су слаби трагови овог обичаја у старој Индији, док је његова важност несумњиво утврђена код Грка и Римљана, Литавца и Словена (в. Шрадер-Неринг, Realexikon I 470). Сеоска невеста у Босни мора бити сва прекривена дебелом кабаницом, обично црвене боје, без: обзира на годишње доба. Кабаница је толика да прекрије и невесту и коња. Немачки израз "unter die Haube bringen- kommen" засведочава овај обичај и за Германе. Код Руса покривена је невеста за време целе свадбе као и νυμφη код старих Грка, који су тек трећи дан свадбе славили ανακαλυπτηρια. Покривање невесте, познато и код других неиндоевропских народа, сматра се да је засновано на мађиској идентификацији младе мајке са мајком земљом, па је према томе предуслов плодности.⁹⁾

9) Дилс, Sibyllinische Blätter 122; Дитерих Mutter Erde³ 102; Гинтерт, Kalypso passim Der arische Weltkönig u. Heiland 67; 125. О римској мајци земљи (Terra Mater) и о Фортуни богињи плодности и среће (Fortuna Involuta) в. моју расправу у Raccolta di scritti in onore di Felice Ramorino 147.

Временом је овај покров из практичних разлога редукован и замењен, према правилу *pars pro toto*, бошчом велом или везом, али је остао увек обележјем жене способне за рађање. Кад је *vēstu* интерпретација грчког *δηλος* *nevesta* не може бити једноставно "die Unbekannte für die übrigen Familienmitglieder", како тумачи Вондрак (Vgl. slav. Gramm. I² 576). Израз *nevēsta* "невидљива" је само репристинација старе претставе готово изгубљене у специализованом *snucha*, али увек освежаване свадбеним обичајем покривања младе жене. Глаголски придев на -**to**, особито са негацијом, показује у овом случају могућност радње (Бругман, *Indogerm. Forschungen* V 93; Делбрик, *Grundriss* IV 485).

Београд

М. Будимир.